

nesi'ndedir (nr. 1853/3). Eser H. Kâmil Yılmaz tarafından *İlim Amel ve Seyr ü Sülûk* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir (İstanbul 1988). 3. *Miftâhu's-şalât ve mir-kâtû'n-necât*. Namazın fazilet ve hikmetlerini anlatan risâlede Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Şehâbeddin Sühreverdî gibi büyük mutasavvıfların fikirlerine de yer verilmiştir. 1010 (1601) tarihli en eski yazma nüshası Murad Molla Kütüphanesi'ndedir (nr. 1314/4). Bu risâle de H. Kâmil Yılmaz tarafından tercüme edilerek *İlim Amel ve Seyr ü Sülûk* adlı eserin sonunda yayımlanmıştır. 4. *Hulâşatü'l-aḥbâr fî aḥvâl-i-nebiyyi'l-muḥtâr*. Hüdâyî'nin hilkat, varlık ve hakikat-i Muhammediyye gibi tasavvufî konuları işlediği yaklaşık altmış varaklık bir eseridir. En eski yazma nüshası 1037 (1627) tarihli olup Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir (Hüdâyî, nr. 258). 5. *Habbetü'l-maḥabbe*. Allah, Peygamber ve Ehl-i beyt sevgisini anlatan küçük bir risâledir. Ahmed Remzi Âkyürek tarafından *Mahbûbû'l-ahibbe* adıyla tercüme edilen bu risâleyi Rasim Deniz yeni harflerle yayımlamıştır (*Habbetü'l-Maḥabbe Tercümesi Mahbûbû'l-ahibbe*, Kayseri 1982). 6. *Keşfü'l-kınâ' an vechi's-semâ'*. Semâin meşruiyetini müdafaa için yazılmış olan bu risâlenin 1016 (1607) tarihli nüshası Köprülü Kütüphanesi'ndedir (nr. 1583/7). Eser H. Kâmil Yılmaz tarafından tercüme edilerek neşredilmiştir ("Hüdâyî'nin Semâ Risâlesi", *MÜİFD*, IV [1986], s. 273-284). Bunlardan başka *Ḥayâtü'l-er-vâḥ ve necâtü'l-eşbâḥ*, *el-Fethu'l-ilâhî*, *Tecelliyât*, *eṭ-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye*, *Fethu'l-bâb ve ref' u'l-ḥicâb*, *el-Mecâlisü'l-va'zıyye* adlı Arapça eserleri vardır. Şeyhi Üftâde'nin sohbetlerinde tuttuğu notlardan meydana gelen *Vâkı'ât* adlı eser de genellikle Hüdâyî'ye nisbet edilmiştir. Yazmaları genellikle üç cilt halinde tertip edilmiş olan eserin, üzerinde Hüdâyî'nin hattı olduğuna dair bir kayıt bulunan nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir (Hüdâyî, nr. 250).

Hüdâyî'nin belli başlı Türkçe eserleri de şunlardır: 1. *Divan. Dîvân-ı İlâhiyât* olarak da bilinen eserde Hüdâyî'nin 255 kadar ilâhisinden başka rubâî ve kıtalar da vardır. Divan Kemaleddin Şenocak ve Ziver Tezeler tarafından ayrı ayrı yayımlanmıştır (İstanbul 1970, 1986). 2. *Necâtü'l-garîk fî'l-cem'i ve't-tefrik*. Tasavvuf terimlerinden olan *cem'* ve farkın manzum olarak anlatıldığı bir risâledir. 3. *Tarîkatnâme*. Celvetiyye tarikatı âdâ-

bını anlatan bir risâledir. Bu üç eser Nûri adlı bir kişi tarafından *Küllîyyât-ı Hazret-i Hüdâyî* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1287). Bu neşrin sonunda Hüdâyî'nin kısa bir hal tercümesiyle tarikat silsilesine de yer verilmiştir. Aynı eserleri, Hüdâyî Âsitânesi'nin son postnişinlerinden Mehmed Gülşen Efendi (ö. 1925), başına daha geniş bir hal tercümesi ve Hüdâyî'nin Arapça *eṭ-Ṭarîkatü'l-Muḥammediyye* adlı eserini de ilâve ederek yeniden neşretmiştir (İstanbul 1338). 4. *Mektûbât*. Hüdâyî'nin III. Murad'a ve diğer padişahlarla bazı devlet erkânına gönderdiği mektuplardır. Çoğu III. Murad'a yazılan 152'si Türkçe, yirmi iki kadarı da Arapça mektuptan oluşan bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Fâtih, nr. 2572). 5. *Nesâih ve Mevâiz*. Hüdâyî'nin vaaz ve nasihatlarını ihtiva eden eser 237 varak olup kırk üç bölümden oluşur. Bilinen tek yazma nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir (Hüdâyî, nr. 266). 6. *Mî'râciyye*. Mî'rac hadisesini âyet ve hadislerin ışığı altında anlatan bir risâle olup bir nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'ndedir (Hüdâyî, nr. 262).

BİBLİYOGRAFYA :

Aziz Mahmud Hüdâyî, *Mektûbât*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2572; a.mlf., *Vâkı'ât*, Üsküdar Selimağa Ktp., Hüdâyî, nr. 250; a.mlf., *Tecelliyât*, Üsküdar Selimağa Ktp., Hüdâyî, nr. 593/3; *Küllîyyât-ı Hazret-i Hüdâyî* (nrş. Mehmed Gülşen), İstanbul 1338; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, II, 760-762; Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-i Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4536, vr. 187^a; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 113; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-fuâd*, İstanbul 1288, s. 145; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 479; Muhibbî, *Hulâşatü'l-eşer*, IV, 327-329; İsmâil Hakkı Bursevî, *Silsile-i Tarîk-i Celvetî*, İstanbul 1291, tür.yer.; a.mlf., *Feraḥu'r-râḥ*, Bulak 1252, II, 65; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 227^a-245^b; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, II, vr. 372^a-382^a; H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982; Ziver Tezeler, *Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1984.

HASAN KÂMİL YILMAZ

AZİZ MAHMUD HÜDÂYİ KÜLLİYESİ

İstanbul Üsküdar'da
bânisî Aziz Mahmud Hüdâyî'nin
adıyla anılan külliye.

Doğancılar'da Ahmet Çelebi Mahallesinde, bugün Hüdâî Mahmud, Aziz Mahmud ve Aziz Efendi Mektebi sokaklarının kuşattığı bir arsa üzerinde 997-1003 (1589-1595) yılları arasında kurulmuştur. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin tekke ve türbesi etrafında teşekkül eden bu kül-

liye, âsitâne* ve pîr evi sıfatları ile, Celvetiyye tarikatının merkezini teşkil etmiş olan büyük ve önemli bir tekkedir. Nitekim Osmanlı kaynaklarında Hazret-i Hüdâyî Âsitânesi, Hüdâyî Mahmud Efendi Âsitânesi, Pîşvây-ı Tarîkat-ı Aliyye-i Celvetiyye, Aziz Mahmud Hüdâyî Efendi Hânkahı, Hânkâh-ı Celvetî, Hazret-i Hüdâyî Aziz Mahmud Efendi Dergâhı ve Hüdâyî Aziz Mahmud Efendi Tekkesi gibi adlarla anılmaktadır.

Külliyenin çekirdeğini oluşturan tekkenin bânisî Aziz Mahmud Hüdâyî tekkenin arsasını 1589'da satın almış ve aynı yıl inşaatı başlatmıştır. Muhtemelen mensupları ve muhiblerinin de katkıları ile 1003'te (1595) tamamlanan ilk tekke aynı zamanda tevhidhâne olarak kullanılmıştır. Burası 1007'de (1598-99) bizzat bânisî tarafından minber ilâvesiyle camiye çevrilmiştir. Külliye bu tevhidhâne ile bunun etrafında yer alan deriş hücreleri, aşhâne-imaret niteliğinde büyük bir mutfak, taamhâne, biri kendisine, dördü de kızlarına tahsis edilmiş toplam beş meşrutahâne ve cümle kapısı ile yanındaki iki çeşmeden meydana gelmekteydi. Bu yapılara, bâninin hayatının sonlarına doğru inşa edilen türbesini de ilâve etmek gerekir.

Hüdâyî Külliyesi'nin kuruluşundan XIX. yüzyıl ortalarına kadar çeşitli tamirler geçirdiği, zaman zaman bazı eklerle büyütüldüğü ve kalabalık bir deriş zümresini besleyebilecek güçte maddî kaynaklarla bunları barındırabilecek ölçüde mekânlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1850'de Üsküdar Çarşısı'nda çıkan ve külliyenin bulunduğu yamaca doğru yayılan bir yangın sonucunda Hüdâyî Türbesi dışında kalan binalar ortadan kalktığından türbe kısa bir müddet tevhidhâne olarak kullanılmıştır. 1272'de (1855-56) Sultan Abdülmecid tarafından türbe de dahil olmak üzere külliye yeni baştan inşa ettirilmiştir. Külliyenin bu ikinci inşasında geniş mimari programı ve yerleşim düzeni hemen hemen aynen korunmuş, ancak cami-tevhidhâneye hünkâr mahfili ile arsanın güney kesimine bir sıbyan mektebi ilâve edilmiştir. Yine bu dönemde Sultan II. Abdülhamid'in yakın adamlarından Lutfi Bey 1317'de (1899-1900) cami-tevhidhânenin karşısına, içinde bir kısmını kendisine ve aile fertlerine türbe olarak tahsis ettiği müstakil bir kütüphane binası yaptırmıştır. Bundan bir yıl sonra külliye, masrafları hazine-i hâssadan karşılanmak suretiyle tamir ettirilmiş ve ha-

len ayakta olan harem bölümü (şeyh dairesi) inşa edilmiştir. 1910 yılında yıldırım isabetiyle yıkılan minare türbenin önüne, türbedarlara mahsus bölümün üzerine devrilerek burayı tahrip ettiğinden minare yeniden inşa edilmiş, ayrıca Mısır Hidivi İsmâil Paşa'nın kızlarından Prenses Fatma Hanım tarafından 1912 yılında türbenin şimdiki camekânlı giriş bölümü yaptırılmıştır. Bu haliyle, kapatıldığı 1925 tarihine kadar gelen külliye-nin cami-tevhidhânesi bu tarihten sonra sadece cami olarak hizmete devam etmiş, meşrutahânelere ise cami görevleri ve vakıfların kiracılarına mesken olmuştur. Mutfak, hazîre, çeşmeler, türbe ve cümle kapısı gibi unsurlar günümüze aynen gelemelikleri gibi, derviş hücreleri ve selâmlık gibi kullanımlarını kaybeden bazı bölümler de tarihe karışmıştır. Başta cami olmak üzere ayakta kalan binaları 1975'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tamir ettirmiştir. Son yıllarda kurulan Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı tarafından külliye'nin bakımı hususunda büyük gayret sarfedilmekte, ayrıca talebelere ve muhtaçlara dağıtılmak üzere her gün aşhânesinde yemek pişirilmektedir.

Hüdâyî Külliyesi, Osmanlı devri İstanbul'un en parlak tasavvuf kültürü merkezlerinden birisi idi. Özellikle bânisinin müstesna şahsiyeti bu müesseseyi hükümdarlar, hânedan ve saray mensupları, devlet büyükleri, ulemâ, sanat ve müzik erbabı dahil olmak üzere her sınıftan insanın ve diğer tarikatlara mensup pek çok kişinin feyiz aldıkları bir ırfan ocağı haline getirmiş ve bu gelenek tekkenin postuna daha sonra oturmuş diğer şeyhlerce de sürdürülmüştür.

Aziz Mahmud Hüdâyî Külliyesi'nin ilk yapıldığı devirdeki özellikleri hakkında kesin bilgiler vermek mümkün değildir. Yine de ikinci inşasında yerleşim düzeni pek fazla değiştirilmemiş olduğundan

camî - tevhidhânenin aynı yerde bulunduğu, ancak daha küçük ölçülerde yapıldığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, aradaki dağılımı ve mimariyi aydınlatıcı açık bilgiler vermemekte, ancak 300 kadar dervişin müstakil hücrelerde barındığını söylemekle yetinmektedir. XVIII. yüzyıldaki durumunu kısmen göstermesi bakımından Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî'nin verdiği şu bilgi ise kayda değer: "...Câmî-i şerîfin avlusunda şadırvanı ve etrafında fevkânî ve tahtânî mahfilleri vardır. Ve zâviye kapısında müteaddid çeşmeler vardır. Ve zâviye hücerâtı câmî etrafındadır. Şeyh dairesi başka olup müstakil meşruta menzilleri dahi vardır". Külliye'nin ikinci inşası sırasında yapılar, asıl mimarileri hiç hesaba katılmaksızın, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin yaşadığı devre tamamen yabancı düşen ampir üslûbunda yenilenmiştir. Külliye'nin ilk halinden günümüze intikal edebilmiş olan unsurlar, cami-tevhidhânenin batısındaki açık türbe ile cümle kapısının solundaki iki çeşmeden ibarettir.

Batıdan doğuya doğru oldukça meyilli olan külliye arsası çeşitli istinat duvarları ile setlere ayrılmış, binalar bu setler üzerine yerleştirilmiştir. Külliye'nin tam ortasından geçen ve arsayı doğu - batı doğrultusunda ikiye bölen basamaklı bir geçit, tekke sakinleri ile cami cemaatinin yanı sıra çevre halkınca da kullanılagelmiş ve Hüdâî Avlusu sokağı adını almıştır. Sokak niteliğindeki bu avlunun doğu ucunda Aziz Mahmud Efendi sokağına birleştiği noktada külliye'nin cümle kapısı yer almaktadır. Köfeki taşından pilastrlar ile iki yandan kuşatılmış olan dikdörtgen açıklıklı kapının üzerinde, mermerden iki silme arasında, külliye'nin Sultan Abdülmecid tarafından ikinci inşasına ait 1272 (1855-56) tarihli manzum bir kitâbe yer almaktadır. Metni Süleyman Seniha Efendi'ye ait olan ve ta'lik hatla yazılmış bulunan kitâbe iki

parça halinde düzenlenmiş, bunların ortasına adı geçen padişahın tuğrası kondurulmuştur. Kapının solunda yan yana iki çeşme mevcuttur ki muhtemelen ilk bânileri Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Her ikisi de klasik üslûpta silmeler ve sivri kemerlerle donatılmış olan bu çeşmelerden soldakinde, kemerin üzerinde, 1033'te (1623-24) yaptırıldığını gösteren sülûs hatlı Arapça mensur bir kitâbe, kemer aynası içinde ise 1272 (1855-56) tarihinde külliye ile beraber Sultan Abdülmecid tarafından tamir edildiğini gösteren, manzum metni Ziver Paşa'ya ait ta'lik hatlı manzum bir kitâbe daha bulunmaktadır. Bunun sağında yer alan ve daha ufak ölçülerdeki çeşmede de, son mısraı *ebced** ile 1019 (1610-11) tarihini veren sülûs yazılmış manzum bir kitâbe yer almaktadır. Cümle kapısının sağındaki çeşmede, Lâle Devri'nde 1141 (1728-29) yılında Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa'nın oğlu "Genç" lakaplı Damad Mehmed Paşa tarafından yaptırılmış olduğunu belirten ta'lik hatla yazılmış, metni şair Şâkir'e ait manzum bir kitâbe bulunmaktadır. Bu çeşmenin gerek cephe düzeni gerekse detayları tamamen ampir üslûbunda olup 1272'de (1855-56) yenilendiğini ispata yeterlidir. Bu çeşmelerin üstünde, halen imam ve müezzin meşrutası olarak kullanılan birer ahşap mesken vardır. Geçen yüzyılın ikinci yarısında elden geçirildikleri anlaşılan bu evlerden soldaki yakın bir zamanda kâğıre çevrilerek orijinal şeklini kaybetmiştir. Bunun arkasında, muhtemelen külliye'nin ilk inşasından kalma bir su haznesi ile bir grup helâ yer almaktadır.

Cümle kapısından sonra batıya doğru kaşemeli olarak devam eden Hüdâî Avlusu sokağı üzerinde, solda Hüdâyî Türbesi ile daha sonra buna dışarıdan biştirilmiş olan ve tekke şeyhleriyle aile fertlerinin gömülü oldukları türbe, Hüdâyî Türbesi'nin arkasında bu yapıya bişik olarak yer alan cami - tevhidhâne, bunun batısında dar bir aralıktan sonra içinde Kaya Sultan'ın (ö. 1659) kızı Fatma Hanım - Sultan'a (ö. 1140/1727-28) ait açık türbeyi barındıran hazîre parçası sıralanmaktadır. Bu hazîrenin batısında, Aziz Efendi Mektebi sokağının kuzeye doğru kıvrılan kesiminin arkasında, duvarlarla çevrili bir bahçenin içinde harem dairesiyle müstakil mutfağı bulunmaktadır. Hüdâî Avlusu sokağının kuzey yakasında ise en alta küçük meş-

Aziz Mahmud
Hüdâyî
Külliyesi'nin
Sultan
Abdülmecid
devrinde
yeniden
inşasına
ait olan
cümle kapısı
üzerindeki
1272 (1855-56)
tarihli
kitâbe

rutadan sonra sırayla yerden yüksek hazîre parçası, mutfak ile buna bitişik hünkâr mahfilî girişi, abdest muslukları, kütüphane ve yine bir bölüm hazîre yer almaktadır. Abdest musluklarının üzerinde sıralandığı duvar, arsanın kuzey kesimini işgal eden geniş bir bölümü ayrırmaktadır. Musluklar dizisini ikiye bölen bir kapıdan geçilen bu kesimde vaktiyle derviş hücreleri, kahve ocağı, taamhâne ve diğer selâmlık bölümlerinin bulunduğu bilinmektedir. Ahşap oldukları anlaşılan bu binalardan günümüzde hiçbir iz kalmamıştır. Hüdâî Avlusu sokağının Hüdâî Mahmud sokağına birleştiği batı ucunda, cümle kapısı ile aynı üslûpta ve aynı ebatta kitâbesiz ikinci bir kapı görülmektedir. Bu kapının güneyinde sokak üzerinde, külliye ait meşrutalardan ikisi müstakil bahçeler içinde yer almaktadır.

Cami - tevhidhâne dikdörtgen planlı, kâğır duvarlı, ahşap çatılı, biri bodrum, biri de mahfillerin teşkil ettiği kısmî üst kat olmak üzere toplam üç katlı fevkanî bir bina. Bütün açıklıkların basık kemerlerle geçilmiş olduğu cephelerde kat döşemeleri ve saçak hizalarında yatay silmeler dolazmaktadır. Zemin katında namaza ve âyinlere tahsis edilmiş olan dikdörtgen alan kible yönünde yer almakta, bunu batıda ve kuzeyde erkeklerle mahsus, zeminleri bir seki ile yükseltilmiş mahfiller kuşatmaktadır. Bu mahfillerin sınırında ahşap korkuluklar arasında üst kat mahfillerini taşıyan ve kısa bir parapet duvarından sonra tava-

na kadar devam eden kare kesitli ve pilastır başlıklı ahşap sütunlar sıralanmaktadır. Her sütuna karşısındaki duvarda aynı ebatta bir duvar pâyesi tekabül etmekte, bunların arasında altı üstü ikişer pencere yer almaktadır. Batıdaki zemin kat mahfilleri ortada iki sütun arasındaki açıklık boyunca kesintiye uğratarak buraya yalnızca Hüdâî Tekkesi'ne mahsus ilginç bir mimari unsur olan "şeyh kafesi" yerleştirilmiştir. Bu değişik tertip, Aziz Mahmud Hüdâî ile Hızır arasında cereyan etmiş olan bir menkıbeye dayanan ve sırf burada icra edilen âyinlerde riayet edilen farklı bir erkândan kaynaklanmaktadır. Cuma namazlarını müteakip icra edilen âyinlerde, cuma namazını da bu kafesin içinde eda eden şeyh efendi âyinin belirli bir yerinde, dervişler kıyama kalktıktan bir müddet sonra kafesten çıkarak esas tevhidhâneye girer ve âyinindeki yerini alırdı. Gereğinde kapı şeklinde açılan kafesli bölmelerle kuşatılmış olan bu bölümün arkasında, iki ucu kapılı ufak bir koridor mahfiller arasındaki bağlantıyı temin etmekteydi. Şeyhler harem dairesinin bulunduğu batı yönünde, binayı kuşatan dar geçide açılan ve şeyh kapısı olarak adlandırılan müstakil girişi kullanırlar ve cemaate görünmeden bu kafese girerlerdi. Kafesin kible yönündeki sınırı hizasında yer alan bir seki, cami-tevhidhânenin ilk inşasındaki güney sınırını göstermektedir. Kuzey yönündeki mahfiller de ortada iki sütun arasındaki açıklık miktarınca kesintiye uğramakta ve bu açıklığın ekseninde harimin güney duvarında mihrap, kuzey duvarında son cemaat yerine açılan kapı, bunun da karşısında yapının dış duvarındaki esas kapı yer almaktadır. Dışarıdan bir sıra basamakla ulaşılan ve cami cemaatine kullanıldığı anlaşılan bu kapının üzerinde, ortada Sultan Abdülmecid'in tuğrasının yer aldığı, şair Zîver'in kaleminden çıkmış ve ta'likle yazılmış 1272 (1855-56) tarihli bir kitâbe bulunmaktadır. Bu esas kapının batı yönünde, aynı şekilde önü basamaklı daha ufak boyutlu diğer bir kapı daha vardır ki tevhidhâne kapısı olarak adlandırıldığına göre daha çok tekke sakinlerince kullanılmış olduğu anlaşılan bu girişin üzerindeki kitâbe levhasında, sülûle yazılmış ve Aziz Mahmud Hüdâî'ye ithaf edilmiş bir beyit yer almaktadır. Son cemaat yerinin doğu ucundan geçilen minare, dışarı taşkın kare bir kaide üzerinde yükselen daire kesitli gövdesi, basit şerefe ve kurşun kaplı koni biçimindeki

ahşap külâhı ile iddiasız bir görünümündedir.

İçinde birçok sofalarla odaların ve bir helânın bulunduğu hünkâr mahfilî girişi cami - tevhidhânenin kuzeyinde, Hüdâî Avlusu sokağının öbür yakasında yer alan kısmî bir zemin kattan temin edilmiştir. Duvarları içeriden bağdâdî siva, dışarıdan ahşap kaplama ile donatılmış olan ve bir hünkâr kasrı niteliği arzeden bu bölümün üst katı, iki çift ahşap sütunun yardımı ile sokağı köprü gibi geçerek yapıya bağlanmaktadır. Cami-tevhidhânenin kafeslerle donatılmış olan üst kat mahfillerinin kuzey kanadı hünkâr ile maiyetine ve hânedan mensuplarına, batı kanadı ise hanımlara ayrılmıştır. Ahşap bölmelerle taksim edilmiş olan bu mahfillere biri son cemaat yerinden, diğeri de batı yönündeki geçitten hareket eden iki merdivenle ulaşılabilmektedir.

Bodrum katının, ilk mescid-tevhidhânenin altına tekabül eden kuzey kesiminde dar uzun koridorlara açılan ve ufak pencerelerden az miktarda ışık alan halvet-hâne (çilehâne) niteliğinde mekânlar vardır. Güney kesiminde ise 1272'deki (1855-56) genişletme sırasında içeriye alınarak bir türbe hüviyeti kazanmış olan hazîre parçası yer almaktadır. Ampir üslûbuna has sadeliğin hâkim olduğu cami - tevhidhâne cephelerinde herhangi bir süsleme unsuru göze çarpmaz. İçeride de süsleme asgari ölçülerde tutulmuştur. Profilli çıtalarla meydana getirilmiş geometrik taksimata sahip tavanda ve pencere sıraları ile alt ve üst kat mahfilleri arasındaki kuşakta pastel renkler kullanılarak ampir üslûbunda stilize çiçekler ve dal kıvrımlarından oluşan bir tezeyinat uygulanmıştır. Ayrıca üst kat pencereleriyle üst kat mah-

Aziz Mahmud Hüdâî Külliyesi'nin 1007'de (1598-99) camiye çevrilmiş olan tevhidhânesi - Üsküdar / İstanbul

Aziz Mahmud Hüdâî Kütüphanesi - Üsküdar / İstanbul

fillerinin kafesleri oymalı ve yıldızlı hotozlarla taçlandırılmıştır. Bu hotozların tepelerinde, zemini siyaha boyalı daireler içine, zerendüd tekniğiyle ve sülüs hatla, camilerdeki alışılmış düzene uyularak "Allah", "Muhammed" ibareleriyle dört halifenin isimleri yazılmıştır. Minber ile şeyh kafesinin önünde yer alan vaaz kürsüsü ahşaptan yapılmış olup S ve C kıvrımlarını ihtiva eden ve daha çok barok üslûba bağlanan kabartmalarla süslüdür.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin türbesi, vefatından 1925'e kadar Celvetiyye mensuplarınca bayram arefelerinde, âsitâne şeyhinin riyasetinde debdebeli bir şekilde ziyaret edilmiş, ayrıca İstanbul'daki velî türbeleri içinde en çok rağbet görenlerden birisi olma vasfını da günümüze kadar sürdürmüştür. Cami - tevhidhâne ile aynı inşaf ve tezyinî özellikleri paylaşan türbe, kuzeyden güneye doğru sıralanan camekânli bir giriş bölümü, türbedarların nöbet tuttukları piramit biçiminde bir külâhla örtülü oda ve esas harimden oluşmaktadır. Harim kapısı üzerinde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin vefat tarihini (1038/1628) veren ta'lik hatlı Arapça mensur bir kitâbe vardır. Dikdörtgen planlı harimin ortasında daire kesitli dört mermer sütuna oturan ve içeriden Celvetî tacının tepeliği gibi on üç dilime taksim edilmiş olan bir ahşap kubbe yükselmektedir. Pîrin yıldızlı demir şebekelerle kuşatılmış olan ahşap sandukası bu kubbenin altındadır. Çevresinde çocuklarına ve bir torununa ait on sanduka sıralanmaktadır. Duvarların üst kesiminde hattat Mahmud Celâled-din'in kaleminden çıkmış, Mülk süresini ihtiva eden sülüs bir yazı kuşağı dolmaktadır. Türbede bulunan sandıklar içinde Aziz Mahmud Hüdâyî'nin birtakım emanetleri muhafaza edilmektedir. Bu türbenin doğusunda, önceleri açık hazîre şeklindeyken sonradan muhtemelen 1272'de (1855-56), üstü örtülerek türbeye tahvil edilmiş olan bölüm vardır. Tekke şeyhlerinden, mensuplarından ve aile fertlerinden birçok kişinin gömülü olduğu bu ikinci türbenin çatısı Cumhuriyet devrinde ortadan kalkınca ahşap sandukaların yerlerine çimentodan garip lahitler kondurulmuş, üzerlerine de bir kısmı hatalı Latin harfli ufak kimlik levhaları ilâştirilmiştir. Külliye'nin hazîresinde, birçoğu hat ve oymacılık sanatları açısından dikkat çekici nitelikte mezar taşları bulunmaktadır. Cami-tevhidhânenin batısındaki hazîre parçası için-

de yer alan Fatma Hanım - Sultan Türbesi, hepsi mermerden yontulmuş sekiz adet sekizgen kesitli ve baklavali başlıklı sütunları, bunlara oturan sivri kemerleri, sütunların arasını kapatan tunc-tan dökülmüş nefis şebekeleriyle, emsali olan açık türbeler içinde müstesna bir yere sahiptir.

Külliye'nin mutfağı kâgîr duvarlı ve ahşap çatılı olup biri büyük, diğeri daha küçük içiçe iki bölümden oluşmaktadır. Basık kemerli kapılar ve pencerelerle donatılmış olan bu mekânlardan büyük olanında tuğladan örülmüş kemeriyile muazzam ocak yer almaktadır. Dikdörtgen planlı olan kütüphanenin duvarları sarı renkli yumuşak bir taşla kaplanmış. Üzeri tuğladan örülmüş bir tekne tonozla örtülü olan bu yapının girişi, cami-tevhidhâneye bakan güney cephesinin ortasındadır. Gerek bu kapı gerekse pencereler, kilit taşları konsollarla belirlenmiş yarım daire kemerlere sahiptir. Aralarında, duvara gömülmüş ve İyon nizamında başlıklarla donatılmış yivli sütunlar vardır. Başlıkların üstünde de çeşitli silmelerle teşhiz edilerek "architrave" görünümü kazandırılmış bir kuşak uzanmaktadır. Cephenin en üst kesimi, sütunların hizasında yer alan, ortaları birer kabartma rozetle süslenmiş küçük pilastrlarla üçe taksim edilmiş, bu bölümlere bâni Lutfî Bey'in adını ve ebcedle 1317 (1899-1900) tarihini veren ta'likle yazılmış manzum kitâbenin mısraları yerleştirilmiştir. Halen Aziz Mahmud Hüdâyî Vakfı'nın idare binası olarak kullanılan kütüphanenin batı kesimi demir parmaklıklarla tecrit edilerek bâni ile ailesine ait sandukaları ihtiva eden bir türbe haline sokulmuştur. Ampir üslûbunun antik tapınak cephelerini taklit eden ve Osmanlı mimarisine çok yabancı düşen bir uygulamasını sergileyen bu binanın tonozlu örtüsü üzerinde de başka yerde benzerine rastlanılmayan koni biçiminde üç madenî alem sıralanmaktadır. Hepsî geçen yüzyılın ikinci yarısı içinde yenilenmiş olan meşrutahânelerden harem dairesi, zemindeki kâgîr, diğerkleri ahşap olmak üzere üç katlı, oldukça büyük, tipik bir eski İstanbul konağıdır.

Bu arada külliye'nin yakın ve uzak çevresinde yer alan ve onunla ilgili sayılan bazı yapıları da zikretmek gerekir. Bunlar arasında, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin halifelerinden olan tekkenin üçüncü postnişini Ehl-i Cennet Şeyh Mehmed Fenâyî Efendi'nin (ö. 1664) cümle kapısının

karşısında yer alan türbesi; yine bâninin mensuplarından olup mürşidine duyduğu hürmetten ötürü kendisini onun tekkesinde "kapıcı" olarak vasfeden Kayserili Halil Paşa'nın (ö. 1629) külliye'nin güneydoğusunda ve az ilerisinde inşa ettirmiş olduğu Kapıcı Tekkesi ile Çamlıca'da Bulgurlu köyü yakınlarında, Aziz Mahmud Hüdâyî'nin çileye soyunduğu mahal olan ve bu yüzden Çilehâne adını alan mevkide 1024'te (1615) inşa ettirilen mescid - zâviye bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Naîmâ, *Târih*, II, 112; Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, I, 473-474; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, II, 114; Ayvansarayî, *Mecmûa-i Tevârih*, s. 55-56, 87-88, 222-223, 231, 273, 328, 395; a.mlf., *Hadîkatü'l-cevâmi'*, II, 195-204; Âsitâne Tekkeleri, s. 2; *Mecmûa-i Cevâmi'*, II, 72-73; Bandırmalı-zâde, *Mecmûa-i Tekâyâ*, İstanbul 1307, s. 5; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, I, 53, 63-67, 102; Zâkir Şükrü, *Mecmûa-i Tekâyâ* (Tayşî), s. 21, 72-74; Muallim Vahyî, *Müslümanlık ve Türklüğü Yükseltmeye Çalışanlardan Bursalı Tâhir Bey*, İstanbul 1335, s. 101; *Külliyyât-ı Hazret-i Hüdâyî* (nşr. Mehmed Gülşen), İstanbul 1338, nâşirin önsözü, s. 5; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1965, II, 31; Ahmed Hamdi Tanpınar, *Beş Şehir*, İstanbul 1969, s. 185; Kemaleddin Şenocak, *Kutb-ul Ârifîn Seyyid Aziz Mahmud Hüdâyî*, İstanbul 1970, s. 29-32; Konyalı, *Çisküdar Tarihi*, I, 104-107, 129-130, 325-341, 356, 419, 427-428; II, 16-18, 69-70, 128, 303, 403, 437; M. Orhan Bayrak, *İstanbul'da Gömülü Meşhur Adamlar*, İstanbul 1979, s. 119; H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul 1982, s. 216-258; *İst.A.*, III, 1718-1722; I. Beldiceanu-Steinherr, "Hüdâ'î", *EI²* (İng.), II, 538-539; Abdülbâkî Gölpınarlı, "Djilwatiyya", *EI²* (İng.), II, 542-543.

M. BAHÂ TANMAN

AZİZ-i MISR

(عزیز مصر)

Mısır'ın ulusu,
güçlüsü anladında bir unvan.

Kur'an-ı Kerîm'de, kardeşleri tarafından kuyuya atılan ve orada terk edilen Hz. Yûsuf'u bir kervanın kuyudan çıkarak Mısırlı birine sattığı belirtilmekte (Yûsuf 12/15-20), daha sonraki iki âyet-te (30, 51), Yûsuf'u satın alan kişiden adı verilmeksizin "Azîz" unvanı ile söz edilmektedir. Tefsirlerde bu kişinin adı Kîtfîr veya İtfîr şeklinde geçmektedir (bk. Taberî, XI, 104; İbn Kesîr, IV, 305). Tevrat'ta ise Hz. Yûsuf'u satın alan Mısırlı'nın adı Potifar (Potiphar) olarak zikredilmekte ve onun Firavun'un harem ağası (sâris), muhafız askerler reisi (sar hattabbahîm) olduğu belirtilmektedir (Tek-